

Obraz chrześcijańskiego ojca w *Vita Constantini* Euzebiusza z Cezarei¹

An Image of a Christian Father in *Vita Constantini*
by Eusebius of Caesarea

Ks. Dariusz Piasecki²

Abstract: Based on the work of Eusebius of Caesarea *De vita Constantini*, the article presents Emperor Constantine as the father of his sons. It shows the emperor's concern for the upbringing of his children, transmitting the Christian faith to them, providing them with education and preparing them to take over power after their father's death.

Keywords: father; child; son; father's duties; upbringing; guardian of faith responsibility; succession

W ostatnich latach daje się zauważyć wzrost zainteresowania tematyką poświęconą rodzinie, zwłaszcza w aspekcie religijnego wychowania dzieci. Perspektywę patrystyczną tego zagadnienia prezentują na gruncie polskim publikacje S. Longosza, P. Szczura, M. Cholewy, M. Gilskiego, D. Piaseckiego, M. Wysockiego³. W literaturze światowej na

¹ Praca powstała w wyniku realizacji grantu NCN *Ojcostwo fizyczne w pismach autorów wczesnochrześcijańskich*, nr 2021/41/B/HS1/04310 w latach 2022-2026.

² Ks. dr Dariusz Piasecki, adiunkt, Instytut Literaturoznawstwa, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, Polska; e-mail: dariusz.piasecki@kul.pl; ORCID: 0000-0001-5702-735X.

³ S. Longosz, *Małżeństwo i rodzina w starożytności chrześcijańskiej [materiały bibliograficzne]*, VoxP 8-9 (1985) s. 449-507; S. Longosz, *Małżeństwo, rodzina i wychowanie w nauczaniu Jana Chryzostoma. Materiały bibliograficzne*, VoxP 53-54 (2009) s. 805-812; P. Szczur, *Odpowiedzialność za wychowanie dzieci w wybranej literaturze chrześcijańskiej*, VoxP 60 (2013) s. 385-404; M. Cholewa – M. Gilski, *Od języka do mądrości Jana Chryzostoma model wychowania*, w: *Sprawności moralne a wiara*, red. I. Jazukiewicz – E. Rojewska, Szczecin 2017, s. 167-178; M. Wysocki, *Can Children be Mature in the Faith? A Study of the Works of St. Ambrose*, w: *Il bambino nelle fonti cristiane*, red. M. Ghilardi, Roma – Lugano 2019, s. 295-303; M. Gilski – M. Wysocki, *Ortodoksja jako droga twórczego rozwoju dziecka w „Panarionie” Epifaniusza*

uwagę zasługują przede wszystkim pozycje pod redakcją następujących autorów: A. Papaconstantinou i A.-M. Talbot, C.B. Horn i R.B. Phenix, C. Laesa, V. Vuolanto i T.D. Barnes⁴, a także książki, których autorami są O.M. Bakke, C.B. Horn i J.W. Martensa, C.T. Schroeder, T.D. Barnes, P. Maraval, M. Wallraff oraz R. Usherwood⁵.

Wiele pisze się o dzieciach, ich wychowaniu i ochronie. Analizie naukowej umyka jednak aspekt ojcostwa, to znaczy, jaka jest rola ojca w procesie wychowawczym dzieci, zarówno w przygotowaniu do życia społecznego, religijnego oraz, jak w przypadku cesarza Konstantyna, do przejścia przez synów sukcesji po ojcu. Niniejszy artykuł stanowi analizę dzieła Euzebiusza, biskupa Cezarei, pt. *Życie Konstantyna*, pod kątem zadań cesarza ojca w procesie wychowania synów. Wybrane teksty dzieła biskupa Cezarei odsłaniają aspekty życia władcy, które przedstawiają go jako ojca przede wszystkim zatroskanego o przygotowanie synów do życia, nie tylko w zapewnieniu im wszechstronnego wykształcenia, ale równocześnie w przekazie chrześcijańskiej wiary oraz przygotowania ich do roli przyszłych sukcesorów imperium. Te trzy kierunki cesarskiej troski o synów są dowodem ojcowskiej roztropności i przewidywalności Konstantyna. Analiza dzieła Euzebiusza pozwala dostrzec również i takie aspekty poświęcone ojcostwu, które posiadają metaforyczny wymiar bycia ojcem opiekunem. Obok tekstów, które prezentują cesarza w roli ojca

z *Salaminy*, VoxP 83 (2022) s. 205-220; D. Piasecki, *Zadania ojca w świetle prawodawstwa pierwotnego Kościoła*, VoxP 89 (2024) s. 47-68.

⁴ Byzantine; *Children and Childhood in Byzantium Becoming*, red. A. Papaconstantinou – A.-M. Talbot, Washington 2009; *Children in the Late Ancient Christianity*, red. C.B. Horn – R.B. Phenix, Tübingen 2009; *Children and Everyday Life in the Roman and Late Antique World*, red. C. Laes – V. Vuolanto, London – New York 2019; T.D. Barnes, *The two Drafts of Eusebius' Life of Constantine*, w: *From Eusebius to Augustine: Selected papers 1982-1993*, red. T.D. Barnes, Aldershot 1994, s. 249-260.

⁵ O.M. Bakke, *When Children Became People. The Birth of Childhood in Early Christianity*, Minneapolis 2005; C.B. Horn – J.W. Martens, 'Let the Little Children Come to Me'. *Childhood and Children in Early Christianity*, Washington 2009; C.T. Schroeder, *Children and Family in Late Antique Egyptian Monasticism*, Cambridge 2020; T.D. Barnes, *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*, Chichester 2011; P. Maraval, *Les fils de Constantin: Constantin II (337-340), Constance (337-361), Constant (337-350)*, Paris 2013; M. Wallraff, *Sonnenkönig der Spätantike: Die Religionspolitik Konstantins des Großen*, Freiburg i. Br. – Basel – Wien 2013; R. Usherwood, *Political Memory and the Constantinian Dynasty: Fashioning Disgrace*, Cham 2022.

zaangażowanego w proces wychowawczy swoich dzieci, Euzebiusz wiele miejsca poświęca cesarzowi, który pełni funkcję ojca wobec poddanych⁶.

⁶ W metaforycznym pojęciu ojca cesarz występuje w roli opiekuna poddanych, doświadczonych przez los i przez to pozbawionych środków do życia ze strony najbliższych, wobec sierot przejmując funkcję ojca, a opiekunem staje się dla wdów. Ubogim, osieroconym dzieciom, jak i wdowom zapewnia wikt i opierunek: „[...] ἐπὶ χορηγία πενήτων ἀνδρῶν, παιδῶν τ' ὀρφανῶν καὶ γυναικῶν οἰκτρῶν δωρούμενος” (Eusebius, *De vita Constantini* IV 28). W odniesieniu natomiast do osieroconych dziewcząt cesarz jak ojciec otacza je opieką, nadto czuwa nad ich zamążdżeniem, zapewniając wiano oraz powierzając ich los mężom sobie znanym i zamożnym: „Καὶ τῶν μὲν ὀρφαίαν δυστυχησάντων ἐν πατρὸς ἐπεμελεῖτο χάρα, γυναικῶν δὲ χηρῶν τὸ ἀπερίστατον ἀνακτώμενος, δι' οἰκειᾶς ἐπεμέλει κηδεμονίας, ὥστ' ἤδη καὶ γάμοις ζευγύνουσι γνωρίμοις αὐτῶ καὶ πλουσίοις ἀνδράσι κόρας ἐρεμία γονέων ὀρφανισθείσας” (Eusebius, *De vita Constantini* I 43). Nie bez ojcowskiej opieki pozostawia najbardziej ubogich, niemających pieniędzy, odzieży i żywności. Wszystkim żebrzącym poleca zapewnić niezbędne środki do zaspokojenia podstawowych potrzeb: „Παντοίας, τε χρημάτων διαδόσεις τοῖς ἔδεεσι ποιούμενος, τούτων δ' ἕκτος καὶ τοῖς ἔξωθεν αὐτῶ προσιοῦσι φιλόανθρωπον καὶ εὐεργετικὸν παρέχων ἑαυτόν, τοῖς μὲν ἐπ' ἀγορᾶς μεταιτοῦσιν οἰκτροῖς τισὶ καὶ ἀπερριμένοις, οὐ χρημάτων μόνον, οὐδὲ γε τῆς ἀναγκαίας τροφῆς ἀλλὰ καὶ σκέπης εὐσχήμονος τοῦ σώματος προὔνοει” (Eusebius, *De vita Constantini* I 43). Mając na względzie również osoby bezdzietne bez prawa dziedziczenia, cesarz, przejmując nad nimi rolę ojca i opiekuna, anuluje starożytne prawa, które karały osoby bezdzietne konfiskatą ich dziedzictwa. Zob. Eusebius, *De vita Constantini* IV 26. Cesarz szczególną troską otacza żołnierzy. Jak ojciec zaszczerpia w nich wiarę w Boga jako Zbawiciela, ucząc modlitwy i postaw, jakie powinny jej towarzyszyć. Ojcowskimi wskazaniem poucza, że ich siła i moc nie leży w uzbrojeniu i nie polega na sprawności fizycznej, ale na mocy pochodzącej od Boga: „(...) μὴ γὰρ δόρασι χρῆσθαι, μηδὲ παντευχίαις, μηδ' ἄλλῃ σωματίων τὰς ἑαυτῶν ἐξάπτειν ἐλπίδας, τὸν δ' ἐπὶ πάντων εἰδέναι θεὸν, παντὸς ἀγαθοῦ καὶ δὴ καὶ αὐτῆς νικῆς δοτῆρα, ᾧ καὶ τὰς ἐνθέσμους προσήκειν ἀποδιδόναι εὐχάς, ἄνω μὲν αἶροντας εἰς οὐρανὸν μετεώρους τὰς χεῖρας, ἀνωτάτω δ' ἐπὶ τὸν οὐράνιον βασιλέα τοῦς τῆς διανοίας παραπέμποντας ὀφθαλμούς, κάκεινον ταῖς εὐχαῖς νίκης δοτῆρα καὶ σωτῆρα φύλακά τε καὶ βοηθὸν ἐπιβοωμένους. καὶ τῆς εὐχῆς δὲ τοῖς στρατιωτικοῖς ἅπασι διδάσκαλος ἦν αὐτός, Ῥωμαία γλώττη τοῦς πάντας ὧδε λέγειν ἐγκελευσάμενος” (Eusebius, *De vita Constantini* IV 19). W przekonaniu biskupa Cezarei Konstancjusz jest przykładem takiego właśnie władcy, który nie tylko mądrze i łagodnie sprawuje rządy, ale swoim poddanym, jak ojciec dzieciom, okazuje troskę i pomoc w każdej potrzebie: „(...) μόνος δὲ Κωνσταντίος ἄλυπον τοῖς ἀρχομένοις καὶ γαληνὴν παρασκευάσας τὴν ἀρχὴν, πατρικῆς κηδεμονίας ἐν οὐδενὶ λείπουσαν τὴν ἐξ αὐτοῦ παρεῖχεν ἐπικουρίαν” (Eusebius, *De vita Constantini* I 13). Nie mniejszym autorytetem cieszył się Konstantyn, który w podległych mu prowincjach, bardziej mocą ojcowskiego autorytetu, sprawował rządy, aniżeli uciekał się do środków dyscyplinujących: „(...) τῶν κατ' ἔθος δήμων τε καὶ πολιτευτῶν ἀνδρῶν πατρονομουμένων μᾶλλον, ἢ ἐπ' ἀνάγκαις ἀρχουμένων” (Eusebius, *De vita Constantini* III 1).

Chociaż ostatnie lata przyniosły wzrost zainteresowania piśmiennictwem Euzebiusza, w tym także jego dziełem *Vita Constantini*⁷, to jednak kwestia wychowania synów przez cesarza Konstantyna umykała uwadze badaczy. Podejmuje to zagadnienie jedynie M. Besl, jakkolwiek ogranicza swoje refleksje do kwestii idei chrześcijańskiej sukcesji, ukazując, w jaki sposób i w jakim kontekście Euzebiusz przedstawia trzech synów jako następców Konstantyna⁸.

Artykuł składa się z trzech części. Pierwsza prezentuje wypowiedzi biskupa Cezarei, które dotyczą formacji religijnej cesarskich dzieci i wskazują na rolę ojca jako strażnika wiary chrześcijańskiej. Kolejna część dotyczy ojcowskiej troski w procesie wychowania synów oraz zapewnienia im wszechstronnego wykształcenia. Trzecia część artykułu porusza kwestię cesarskiej sukcesji, troskę cesarza ojca dotyczącą przejęcia władzy w imperium po jego śmierci. Na końcu zostaną przedstawione wnioski. Źródłem analiz będzie krytyczne wydanie *Vita Constantini* autorstwa F. Winkelmana⁹.

1. Ojciec jako strażnik wiary

W poruszonym zagadnieniu autor cesarskiej biografii porusza kwestię troski o umocnienie wiary. Cesarz Konstantyn w wierze dostrzegł fundament osobistego i cesarskiego działania oraz spoiwo łączące samego władcę z dworem i ludem. Troska ta obejmowała wychowanie w chrześcijańskich wartościach zarówno najbliższych cesarzowi, jemu poddanych oraz opiekę nad Kościołem nie tylko w wymiarze duchowym, ale i materialnym.

Euzebiusz, biskup Cezarei, w biografii o Konstantynie i jego ojcu podkreśla rolę wiary i wartości chrześcijańskich, na których opierałi życie prywatne, rodzinne, jak również starali się promować religię

⁷ P. Stephenson, *The Imperial Theology of Victory*, w: *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204*, red. Y. Stouraitis, Leiden – Boston 2018, s. 23-58; Y. Stouraitis, *State War and Popular Views on Warfare*, w: *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204*, red. Y. Stouraitis, Leiden – Boston 2018, s. 59-90.

⁸ M. Besl, *Framing Christian Succession: Eusebius, Constantine's Sons and the Vita Constantini*, VigCh (online 2024) s. 16-21. Besl porównuje także panegiryk Euzebiusza z panegirykami Nazariusza, Juliana, Libaniasza i Temistiusza, ukazując oryginalność dzieła biskupa Cezarei.

⁹ Eusebius, *De vita Constantini*, ed. F. Winkelmann, Eusebius Werke 1/1, Berlin 1975.

w Cesarstwie. Troska Konstancjusza o najbliższych wynikała z wiary i ducha pobożności cesarza, który zawierzył Bogu swój dom, żonę, dzieci i wszystkich jemu najbliższych: „[Konstancjusz] przez cały czas swojego spokojnego i bezpiecznego panowania Bogu Królowi poświęcał dzieci swoje, żonę, pamiętając o domownikach”¹⁰.

Szczególną troską ojcowską było to, aby synowie wzrastali pośród ludzi ugruntowanej wiary¹¹. Wprost polecał, aby jak murem otaczali się chrześcijanami, którzy będąc wiernymi sługami Boga, tak samo okażą się oddani cesarzowi:

To zaś było również przedmiotem ojcowskiej przezorności, że dopuścił do synów domowników, którzy odznaczali się bogobożnością i zaufał im jak solidnym murom obronnym oraz tych spośród wysoko postawionych wojskowych, którym powierzona została troska o sprawy publiczne i wobec Boga okazali się wiernymi mężami¹².

Cesarz uważał, że strzegąc depozytu wiary, miał również obowiązek proklamować jej wartości poddanym. Pismo Święte zaś jest źródłem, z którego czerpał natchnienia, myśli i słowa¹³ służące jako narzędzia w sprawowaniu władzy chrześcijańskiego cesarza. W swoich zarządzeniach czy przemowach zwracał się nie tylko do wierzących w Chrystusa, ale również do wszystkich poddanych, mieszkańców Rzymu, imperium, do wojska¹⁴ w tym również do bezbożnych¹⁵. Ugruntowanie i rozszerzenie

¹⁰ Eusebius, *De vita Constantini* I 17: „Οὕτω δὴ τα τὸν πάντα τῆς βασιλείας χρόνον εὐσταθῆ καὶ γαλήνιον διακυβερνῶν αὐτοῖς παισὶ καὶ γαμετῇ σὺν οἰκετῶν θεραπείᾳ, πάντα τὸν αὐτοῦ οἶκον ἐν τῷ παμβασιλεῖ θεῷ καθεύρου”, tł. własne. Eusebiusz nie wspomina jednak w dziele o innych swoich dzieciach poza trzema synami.

¹¹ Podobnie jak Konstancjusz (Eusebius, *De vita Constantini* I 16) Konstantyn nie wahał się poddać próbie wierności chrześcijańskiej wierze ludzi, którzy piastowali cesarskie urzędy i przebywali pośród najbliższych cesarzowi. Zob. Eusebius, *De vita Constantini* IV 54.

¹² Eusebius, *De vita Constantini* IV 52: „Καὶ τοῦτο δ' ἔργον τῆς τοῦ πατρὸς ὑπῆρχε προμηθείας, τὸ τοὺς συνοίκους ἅπαντας θεοσεβεῖς παραδοῦναι τοῖς παισὶ, καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων, οἱ τὴν τῶν κοινῶν ἐτύγχανον ἀναδεδεγμένοι φροντίδα, τοιοῦτοί τινες ὑπῆρχον' τοῖς γοῦν κατὰ θεὸν πιστοῖς ἀνδράσιν αὐτοὺς ὥσπερ τισὶν ὀχυροῖς περιβόλοις ἠσφαλίζετο” (tł. własne).

¹³ Eusebius, *De vita Constantini* IV 17: „Μετὰ χειρᾶς γέ τοι λαμβάνων τὰς βίβλους, τῇ τῶν θεοπνεύστων λογίων θεωρίᾳ προσανεῖχε τὸν νοῦν”.

¹⁴ Eusebius, *De vita Constantini* IV 41.

¹⁵ Eusebius, *De vita Constantini* II 56.

chrześcijaństwa została mu zlecona bezpośrednio przez Boga, od którego był całkowicie zależny¹⁶.

Wobec takiej troski o życie religijne najbliższych, cesarskiego dworu i poddanych zastanawiające jest, dlaczego Konstantyn przyjął chrzest pod koniec swojego życia¹⁷. Wydaje się, że cesarz, który niewątpliwie dostrzegał w chrześcijaństwie wartości stojące u podstaw jego relacji rodzinnych, społecznych, jak i obrazu chrześcijańskiego władcy, utylitarnie podchodził do religii. Dostrzegał w niej potencjał jako sojusznika, dlatego dbał o dobre relacje z hierarchią kościelną i otaczał troską Kościół. Zachęcał do tego samego swoich synów, którym od wczesnych lat dzieciństwa zapewnił chrześcijańskie wychowanie oraz otoczenie dworu cesarskiego złożonego z ludzi wierzących. Zaufanie cesarza do chrześcijaństwa niejednokrotnie, jak się wydaje, pochodziło z pobudek pragmatycznych. Wszelkie restrykcje wobec religii, prześladowania wyznawców Chrystusa niejednokrotnie stawały się przyczyną upadku ich prześladowców¹⁸. Chrześcijańskie cnoty (pobożności, miłości, nadziei czy filantropii), na których Konstantyn starał się opierać swoje rządy, rodziły zaufanie ludu nie tylko do samego cesarza¹⁹, ale i do religii, którą wyznawał i której zawdzięczał swoje powodzenia²⁰.

2. Ojciec jako wychowawca i opiekun rodziny

W zagadnieniu tym Euzebiusz przedstawia cesarza w roli głowy rodziny, dla którego priorytetem staje się zapewnienie najbliższemu poczucia bezpieczeństwa. Pozwala ono na realizację planów cesarza w kwestii powszechnej edukacji synów oraz przygotowania ich do roli sukcesorów.

Życie i postępowanie Konstancjusza, kierującego się zasadami chrześcijańskiej wiary, stało się przykładem do naśladowania dla Konstantyna w wielu aspektach życia, zarówno w dziedzinie prywatnej, rodzinnej, jak i społecznej. Jednym z nich była wierność Bogu, która dla ojca była

¹⁶ Eusebius, *De vita Constantini* IV 29.

¹⁷ Eusebius, *De vita Constantini* IV 62: „Οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πάλαι μοι διψῶντί τε καὶ εὐχομένῳ τῆς ἐν θεῷ τυχεῖν σωτηρίας, καιρὸς ἐλπίζόμενος· ὥρα καὶ ἡμᾶς ἀπολαῦσαι τῆς ἀθανατοποιοῦ σφραγίδος, ὥρα τοῦ σωτηρίου σφραγίσματος, (οὗ) μετασχεῖν ἐπὶ ρείθρων Ἰορδάνου ποταμοῦ”.

¹⁸ Eusebius, *De vita Constantini* II 26-27.

¹⁹ Eusebius, *De vita Constantini* II 22.

²⁰ Eusebius, *De vita Constantini* II 23-24.

gwarantem lojalności poddanych wobec cesarza. Biskup Cezarei przytacza pewien eksperyment, jaki Konstancjusz przeprowadził na oficerach i urzędnikach pełniących najwyższą władzę w cesarstwie²¹. Dzięki wierności Bogu i lojalności dworu cesarskiego wobec swojego władcy cesarz zapewniał ochronę i poczucie bezpieczeństwa swojej rodzinie. Euzebiusz wspomina o intrygach współwładców cesarzy: Galeriusza i Dioklecjana kierowanych pod adresem syna Konstancjusza Konstantyna. Ten, będąc zakładnikiem u boku Dioklecjana, w obliczu realnego zagrożenia życia salwuje się ucieczką do ojca, czując się u jego boku bezpiecznym²².

W przekonaniu biskupa Cezarei przekazanie władzy Konstantynowi wynikało nie tylko z naturalnego prawa do sukcesji, ale zachowywało również i utrzymywało pamięć ojca w synu. Syn zaś uosabia w sobie niezującego ojca²³, kierując się w życiu przekazanymi przez niego cnotami umiarkowania i roztropności, podobnie jak i wartościami wyniesionymi z otrzymanego wykształcenia literackiego, o które zadbał Konstancjusz:

Bardziej wyróżniał się [Konstantyn] cnotami ducha niż przymiotami ciała. Na pierwszym miejscu ozdabiała go cnota umiarkowania, następnie wartości zdobyte z literackiego wykształcenia, jak również wrodzoną roztropnością i wpojona przez Boga mądrością²⁴.

²¹ Cesarz zaproponował oficerom i urzędnikom, aby złożyli ofiary demonom, dzięki którym będą mogli nadal przebywać na dworze cesarskim i pełnić zajmowane urzędy. Jeśliby tego nie uczynili, będą pozbawieni dotychczasowych zaszczytów i odsunięci od cesarza i z pałacu cesarskiego. Kiedy podzielili się na dwie grupy (jedna opowiadająca się po stronie bożków, druga po stronie Boga chrześcijan), cesarz wyjawiał swój zamysł, oznajmiając, że nie może ufać tym, którzy zdradzili Boga, przeszedłszy, ze względów koniunkturalnych, na stronę bogów pogańskich. Łatwo zdradzając najwyższą potęgę, jaką jest dla cesarza Bóg, mogą z równą łatwością zdradzić władcę, gdy tylko nadarzy się ku temu sposobność. Zob. Eusebius, *De vita Constantini* I 16.

²² Eusebius, *De vita Constantini* I 20: „Ὁ νεανίας, ἐπεὶ καὶ πρῶτον αὐτῷ καὶ δεύτερον κατάφωρα θεοῦ συννεύσει τὰ τῆς ἐπιβουλῆς ἐγίγνετο, φυγῆ τὴν σωτηρίαν ἐπορίζετο. (...) τὸ δὲ πᾶν αὐτῷ συνέπραττεν ὁ θεὸς, τῆ τοῦ πατρὸς διαδοχῆ προμηθοῦμενος αὐτὸν παρεῖναι”.

²³ Eusebius, *De vita Constantini* I 22: „Ὁμογνώμονί τε συμφωνία τοῦ τεθνεῶτος ἀναβίωσιν, τὴν τοῦ παιδὸς κράτησιν ἐδόξαζον, (...) καὶ τὸν μὲν τεθνηκότα ἐκόσκουν αἱ βοαὶ ταῖς εἰς τὸν υἱὸν εὐφημίαις”.

²⁴ Eusebius, *De vita Constantini* I 19: „Ταῖς δὲ κατὰ ψυχὴν ἀρεταῖς μᾶλλον ἢ τοῖς κατὰ τὸ σῶμα πλεονεκτήμασιν ἐνηβρόνετο, σωφροσύνη πρώτιστα πάντων τὴν ψυχὴν κοσμούμενος, κάπειτα παιδεύσει λόγων φρονήσει τ' ἐμφύτῳ καὶ τῆ θεοσδότη σοφία διαφερόντως ἐκπρέπων”, tł. D. Piasecki.

W procesie edukacji swoich dzieci cesarz Konstantyn czerpał wzorce od rodziców, a wypełniając przykazanie należnej im czci, postawą posłuszeństwa starał się dać im przykład do naśladowania²⁵. Wspomnienie z kolei szlachetnych czynów ojca stało się dla młodego następcy tronu motywacją do czynienia dobra²⁶. Gdy zaś był sam z synami, pobudzał ich do współzawodnictwa ze sobą²⁷. Otrzymane wzorce przekazywał swoim synom. Opierał je na chrześcijańskich wartościach oraz szeroko pojętej wiedzy, mającej dopomóc im w przyszłości w podejmowaniu zadań związanych z administrowaniem imperium. Konstantyn zadbał o to, aby synowie zdobyli gruntowne wykształcenie²⁸, oparte między innymi o elementy sztuki wojennej, zarządzania państwem oraz wymiaru sprawiedliwości: „Jedni [nauczyciele] uczyli ich sztuki wojennej, inni znajomości spraw politycznych, jeszcze inni wykładali im naukę prawa”²⁹. Kiedy natomiast młodzi cesarowie osiągną odpowiedni wiek pozwalający na zarządzanie powierzonymi im terytoriami cesarstwa, kończy się rola nauczycieli, a rozpoczyna bezpośrednia kuratela ojca wraz z jego osobistymi wskazówkami³⁰.

Troska o wychowanie synów nie ograniczała się i nie kończyła wraz osiągnięciem przez nich wieku dojrzałego. Biskup Cezarei zauważa, że kiedy któryś z synów Konstantyna musiał wyjechać w powierzonych mu sprawach, ojciec, zatroskany o jego nieustanną formację, posyłał listy przypominające o podstawowych obowiązkach cezara, spośród których na pierwszym miejscu stawiał miłość do Boga. Polecał uznać Go za Pana wszechświata, od którego pochodzi każda władza, godność i bogactwo.

²⁵ Chodzi tu o informację, jaką Euzebiusz zamieszcza odnośnie do matki Konstantyna. Darzył ją synowskim posłuszeństwem, daleko posuniętym zaufaniem, obdarzając nie tylko zaszczytnymi tytułami, ale również nieograniczonym dostępem do cesarskiego skarbcza. Zob. Eusebius, *De vita Constantini* III 47.

²⁶ Eusebius, *De vita Constantini* I 12: „(...) ζῆλος ἐνήγε πατρικὸς ἐπ’ ἀγαθῶν μιμήσει τὸν παῖδα προσκαλούμενος”.

²⁷ Eusebius, *De vita Constantini* IV 52.

²⁸ Euzebiusz określa ją greckim słowem w liczbie mnogiej: λόγοι, co może wskazywać na nauki związane zarówno z literaturą, jak i filozofią.

²⁹ Eusebius, *De vita Constantini* IV 51: „Ἄλλοι πολεμικῶν αὐτοῖς ἐξῆρχον μαθημάτων, ἔτεροι τῶν πολιτικῶν ἐπιγνώμονας αὐτοῦς καθίστων, οἱ δὲ νόμων ἐμπείρους αὐτοῦς εἰργάζοντο”, tł. własne.

³⁰ Eusebius, *De vita Constantini* IV 52: „Ἀπολοῖς μὲν οὖν ἔτι τῆν ἡλικίαν τοῖς καίσαρσιν, ἀναγκαίως οἱ συμπράττοντες συνῆσάν τε καὶ τὰ κοινὰ διῶκουν, εἰς ἄνδρας δὲ λοιπὸν προϊῶσιν αὐτοῖς, μόνος ὁ πατήρ εἰς διδασκαλίαν ἐπήρκει”.

Przypominał synom o obowiązku opieki nad Kościołem oraz, co ważne dla cesarza, publicznego dawania świadectwa wyznawanej wiary³¹.

Priorytetem Konstantina było zapewnienie rodzinie poczucia bezpieczeństwa oraz poznanie Boga i praktykowanie chrześcijańskiej wiary³². Dopuszczał do swoich synów wypróbowanych w wierności i lojalności sługi i nauczycieli. Zapewniał im chrześcijańską formację, wykształcenie w naukach ogólnych, w sztuce wojskowej, prawie i administracji państwem. Kiedy zaś osiągnęli wiek dojrzały, przejął nad nimi osobistą opiekę, przykładem swojego życia zaś pobudzał synów do rywalizacji w cnotach umiarkowania i roztropności. Pod nieobecność któregoś z nich utrzymywał z nim korespondencyjną więź, przypominając o wartościach, którymi miał się kierować.

3. Ojciec jako ten, który patrzy w przyszłość

W poniższym zagadnieniu biskup Cezarei podejmuje kwestię przekazania cesarskiej władzy swoim synom, o co zatroszczył się Konstancjusz jeszcze za życia, oraz sprawiedliwego podziału pomiędzy nich ziem cesarskiego imperium.

Konstantyn, będąc najstarszym spośród synów Konstancjusza, stał się naturalnym sukcesorem władzy cesarskiej. W obliczu śmierci cesarza, rozporządziwszy sprawami prywatnymi³³, powierzył władzę Konstantinowi. Sukcesja nie wynikała tylko z prawa następstwa do tronu, ale również z uprzedniego przygotowania syna do przejęcia władzy, który osiągnął odpowiedni ku temu wiek: „[Konstancjusz] synom swoim i córkom, na wzór otaczającego go chóru, w swoim pałacu i na cesarskim łożu w zgodzie z naturalnym prawem powierzył władzę cesarstwa temu synowi, który był w odpowiednim wieku, po czym umarł”³⁴.

³¹ Eusebius, *De vita Constantini* IV 52: „Τοτὲ δ' ἀποῦσι τὰ βασιλικὰ προσφωνῶν διήει παραγγέλματα, ὧν τὸ μέγιστον ἦν καὶ πρότιστον, τὴν εἰς τὸν πάντων βασιλεῖα θεὸν γνῶσιν τε καὶ εὐσέβειαν, πρὸ παντὸς πλοῦτου καὶ πρὸ αὐτῆς βασιλείας τιμᾶσθαι. ἤδη δ' αὐτοῖς καὶ τοῦ δι' αὐτῶν πράττειν τὰ λυσιτελεῖ τοῖς κοινοῖς ἐξουσίαν ἐδίδου, καὶ τὴν ἐκκλησίαν δὲ τοῦ θεοῦ διὰ φροντίδος ἄγειν ἐν πρώτοις παρήγει, αὐτοῖς τε διαρρήδην Χριστιανοῖς εἶναι παρεκελεύετο. καὶ ὁ μὲν οὕτω τοὺς υἱοὺς προῆγεν”.

³² Eusebius, *De vita Constantini* IV 52.

³³ Eusebius, *De vita Constantini* I 21: „(...) καὶ δὴ τὰ καθ' ἑαυτὸν διετάττετο”.

³⁴ Eusebius, *De vita Constantini* I 21: „Υἱοῖς θ' ἅμα καὶ θυγατράσι συνταξάμενος χοροῦ δίκην αὐτὸν κυκλοῦσιν, ἐν αὐτοῖς βασιλείοις ἐπὶ βασιλικῆ στρομνῆ, τὸν

Chcąc, aby po jego śmierci nie doszło do nieporozumień pomiędzy synami i walki o władzę oraz terytorium cesarstwa, Konstantyn podzielił rządy w imperium pomiędzy trzech, spośród których najstarszemu synowi³⁵ przeznaczył część po swoim ojcu Konstancjuszu, kolejnemu pod względem starszeństwa³⁶ dał władzę na Wschodzie, najmłodszemu³⁷ natomiast przypadły terytoria leżące pomiędzy ziemiemi starszych braci³⁸. Każdy z synów, z woli ojca, otrzymał dodatkowo asystę złożoną z żołnierzy różnych formacji, jak piechota, łucznicy, straż przyboczna oraz ich dowódców, których wcześniej Konstantyn zweryfikował pod względem wierności³⁹.

Biskup Cezarei podkreśla, że powierzenie władzy synom dokonywało się w różnym czasie, sukcesywnie, w dziesięcioletnich odstępach⁴⁰. Wydaje się, że należałoby odnieść się do tej wzmianki z pewną rezerwą. Być może autor cesarskiej biografii, o niewątpliwie panegirycznym charakterze, pisząc o dziesięcioletnich odstępach powierzenia władzy synom, chciał ukazać wieloletni proces wychowania przyszłych władców do

κλῆρον τῆς βασιλείας, νόμῳ φύσεως, τῷ τῆ ἡλικία προάγοντι τῶν παίδων παραδούς, διανεπαύσατο”, tł. własne.

³⁵ Konstantyn II (316-340) otrzymał Brytanię, Galię i Hiszpanię. Zob. T. Wnętrzak, *Konstantyn Wielki w oczach Euzebiusza z Cezarei i w badaniach współczesnych historyków*, w: Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, tł. T. Wnętrzak, *ŻMT* 44, Kraków 2007, s. 48.

³⁶ Konstancjusz II (317-361) otrzymał Syrię i Egipt. Zob. Wnętrzak, *Konstantyn Wielki*, s. 48.

³⁷ Konstans I (323-350) otrzymał Italię i Afrykę. Zob. Wnętrzak, *Konstantyn Wielki*, s. 48.

³⁸ Eusebius, *De vita Constantini* IV 51: „Ὡς οὖν ἐκατέρων τῶν ἄκρων τῆς ὅλης οἰκουμένης ἐκράτει, τὴν σύμπασαν τῆς βασιλείας ἀρχὴν τρισὶ τοῖς αὐτοῦ διήρει πασὶν οἷά τινα πατρῶαν οὐσίαν τοῖς αὐτοῦ κληροδοτῶν φιλτάτοις. τὴν μὲν οὖν παπῶαν λῆξιν τῷ μείζονι, τὴν δὲ τῆς ἐώας ἀρχὴν τῷ δευτέρῳ, τὴν δὲ τούτων μέσην τῷ τρίτῳ διένεμε”.

³⁹ Eusebius, *De vita Constantini* IV 51.

⁴⁰ Eusebius, *De vita Constantini* IV 40: „Ἐπληροῦντο μὲν αὐτῷ τριάκοντα ἐνιαυτῶν περίοδοι τῆς βασιλείας· τρεῖς δ’ αὐτῷ παῖδες, καίσαρες περιφανέστατοι, κοινωνοὶ τῆς βασιλείας διαφόροις ἀνεδείκνυτο χρόνοις· ὁ μὲν ὁμώνυμος τῷ πατρὶ Κωνσταντῖνος, πρῶτος μετασχὼν τῆς τιμῆς ἀμφὶ τὴν τοῦ πατρὸς δεκαετηρίδα, ὁ δὲ δεύτερος τῆ τοῦ πάππου κοσμούμενος ὁμωνυμία Κωνσταντῖος, ἀμφὶ τὴν εἰκοσαετηρικὴν πανήγυριν ἀνεγορευμένος, ὁ δὲ τρίτος Κώνστας, τὸν ἐνεστῶτα καὶ συνεστῶτα τῷ τῆς ἐπωνυμίας προσρήματι σημαίνων, ἀμφὶ τὴν τρίτην δεκάδα προηγμένος. οὕτω δὲ τριάδος λόγῳ τριττὴν γονὴν παίδων θεοφιλῆ κτησάμενος, ταύτην τ’ ἐφ’ ἐκάστη περίοδῳ δεκαετοῦς χρόνου εἰσποιήσει τῆς βασιλείας τιμήσας, τῷ παμβασιλεῖ τῶν ὄλων εὐχαριστηρίον καιρὸν εὐκαιρον εἶναι τὸν τῆς αὐτοῦ τριακονταετηρίδος ἡγεῖτο”.

podjęcia obowiązków w cesarstwie i odpowiedzialności za nie. Interwał, o którym wspomina biskup Cezarei, może być również dowodem na doskonałą ojcowską znajomość synów i świadomość trudów, jakie wiążą się z ich wychowaniem, o których Euzebiusz nie wspomina.

Wydaje się, że sukcesywne powierzenie władzy synom związane jest z pewnymi ich ograniczeniami, o których wiedział ojciec. Chcąc uchronić synów od zazdrości i bratobójczej walki o władzę, jeszcze za życia przydzielił każdemu jak najdalej oddalone od siebie prowincje.

Ostatnią wolą i życzeniem ojca było, aby synowie, dając przykład chrześcijańskiego życia, troszczyli się o przyznane im terytoria, czynili to, co jest pożyteczne dla ludu, oraz dbali o Kościół⁴¹. Siła oddziaływania ojca na synów, jego ojcowskie rady i przygotowanie do rządzenia w cesarstwie miały swoją kontynuację również po śmierci cesarza. Biskup Cezarei ukazuje synów jako spadkobierców ojcowskich wartości⁴².

4. Wnioski

Analiza *De vita Constantini* pod kątem zadań cesarza ojca w procesie wychowania synów pozwala na sformułowanie następujących wniosków. (1) Świadectwo biskupa Cezarei ukazuje uniwersalizm ojcowski chrześcijańskiego cesarza, nie ograniczającego troski tylko do członków swojej rodziny, lecz roztaczającego ją na obywateli swojego imperium z tytułu władcy i na chrześcijan z tytułu boskiego namaszczenia. (2) Troska ojca cesarza w procesie wychowania dzieci obejmuje trzy wymiary: religijny, edukacyjny i do sukcesji. W trosce o chrześcijańskie wychowanie synów cesarz wybiera chrześcijańskich nauczycieli. Ojciec zachęca synów do prawdziwej wiary, praktykowania jej w życiu i troski o Kościół.

(3) W procesie wychowawczym cesarz stosuje metodę wzajemnej zdrowej rywalizacji, pobudzając synów do pracy nad sobą. Pod nieobecność któregoś z nich korespondencyjnie śle wskazówki i pouczenia. (4) Ojciec ma świadomość wychowawczych braków, dostrzega słabości i ograniczenia synów, dlatego roztropnie sam dokonuje podziału imperium na terytoria, którymi po śmierci ojca będą zarządzać. Ojciec uczy

⁴¹ Eusebius, *De vita Constantini* IV 52.

⁴² Eusebius, *De vita Constantini* I 1: „(...) γῆς μὲν γὰρ τοὺς αὐτοῦ παῖδας οἷά τινας νέους λαμπτήρας τῶν αὐτοῦ μαρμαρυγῶν συνορᾶ πληροῦντας τὸ πᾶν, αὐτὸν τε ζῶντα δυνάμει καὶ τὸν σύμπαντα διακυβερνῶντα βίον, κρείττονως ἢ πρόσθεν τῆ τῶν παιδῶν πολυπλασιασθέντα διαδοχῆ”.

cezarów sztuki panowania, sukcesywnie dopuszczając każdego z nich do współrządzenia.

(5) W dziele Euzebiusza widoczna jest społeczna struktura patriarchatu, nadrzędna rola ojca. Brak w nim roli matki, relacji mąż–żona, ojciec–matka. Rola matki w wychowaniu dzieci wydaje się być w ogóle niezauważona. Opisując relacje rodzinne, biskup Cezarei używa greckich terminów: πατήρ (‘ojciec’), πατρικός (‘ojcowski’), πατρικὸς ἀρχή (‘władza ojcowska’), παῖς (‘syn, dziecko’), υἱός (‘syn’), παιδεύω (‘wychowywać’). (6) Wiele miejsca biskup z Cezarei poświęca metaforycznej roli cesarza jako ojca, opiekuna wdów, sierot, żołnierzy i poddanych, wobec których przejmuje obowiązki i funkcje ojca, co wynika z roli i zadań chrześcijańskiego władcy. (7) Panegiryczny charakter dzieła może tłumaczyć fakt o braku wzmianki o Kryspusie, kolejnym synu Konstantyna z pozamałżeńskiego związku.

Bibliography

Sources

Eusebius, Vita Constantini, ed. F. Winkelmann, *Über das Leben des Kaisers Konstantin*, GCS Eusebius 1/1, Berlin, 1975, tł. T. Wnętrzak, *Euzebiusz z Cezarei, Życie Konstantyna*, ŻMT 44, Kraków 2007.

Studies

Bakke O.M., *When Children Became People. The Birth of Childhood in Early Christianity*, Minneapolis 2005.

Barnes T.D., *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*, Chichester 2011.

Barnes T.D., *The two Drafts of Eusebius' Life of Constantine*, w: *From Eusebius to Augustine: Selected papers 1982-1993*, red. T.D. Barnes, Aldershot 1994, s. 249-260.

Becoming Byzantine; Children and Childhood in Byzantium, red. A. Papaconstantinou – A.-M. Talbot, Washington 2009.

Besl M., *Framing Christian Succession: Eusebius, Constantine's Sons and the Vita Constantini*, „*Vigiliae Christianae*” (online 2024) s. 16-21 = 79/2 (2025) s. 150-171.

Children and Everyday Life in the Roman and Late Antique World, red. C. Laes – V. Vuolanto, London – New York 2019.

Children in the Late Ancient Christianity, red. C.B. Horn – R.B. Phenix, Tübingen 2009.

- Cholewa M. – Gilski M., *Od języka do mądrości Jana Chryzostoma model wychowania, w: Sprawności moralne a wiara*, red. I. Jazukiewicz – E. Rojewska, Szczecin 2017, s. 167-178.
- Gilski M. – Wysocki M., *Ortodoksja jako droga twórczego rozwoju dziecka w „Panarionie” Epifaniusza z Salaminy*, „Vox Patrum” 83 (2022) s. 205-220.
- Horn C.B. – Martens J.W., *‘Let the Little Children Come to Me’. Childhood and Children in Early Christianity*, Washington 2009.
- Longosz S., *Małżeństwo i rodzina w starożytności chrześcijańskiej [materiały bibliograficzne]*, „Vox Patrum” 8-9 (1985) s. 449-507.
- Longosz S., *Małżeństwo, rodzina i wychowanie w nauczaniu Jana Chryzostoma. Materiały bibliograficzne*, „Vox Patrum” 53-54 (2009) s. 805-812.
- Maraval P., *Les fils de Constantin: Constantin II (337-340), Constance II (337-361), Constant (337-350)*, Paris 2013.
- Piasecki D., *Zadania ojca w świetle prawodawstwa pierwotnego Kościoła*, „Vox Patrum” 89 (2024) s. 47-68.
- Schroeder C.T., *Children and Family in Late Antique Egyptian Monasticism*, Cambridge 2020.
- Stephenson P., *The Imperial Theology of Victory*, w: *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204*, ed. Y. Stouraitis, Leiden – Boston 2018, s. 23-58.
- Stouraitis Y., *State War and Popular Views on Warfare*, w: *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204*, ed. Y. Stouraitis, Leiden – Boston 2018, s. 59-90.
- Szczur P., *Odpowiedzialność za wychowanie dzieci w wybranej literaturze chrześcijańskiej*, „Vox Patrum” 60 (2013) s. 385-404.
- Usherwood R., *Political Memory and the Constantinian Dynasty: Fashioning Disgrace*, Cham 2022.
- Wallraff M., *Sonnenkönig der Spätantike: Die Religionspolitik Konstantins des Großen*, Freiburg i. Br. – Basel – Wien 2013.
- Wnętrzak T., *Konstantyn Wielki w oczach Euzebiusza z Cezarei i w badaniach współczesnych historyków*, w: *Euzebiusz z Cezarei, Życie Konstantyna*, tł. T. Wnętrzak, ŻMT 44, Kraków 2007, s. 9-93.
- Wysocki M., *Can Children be Mature in the Faith? A Study of the Works of St. Ambrose*, w: *Il bambino nelle fonti cristiane*, red. M. Ghilardi, Roma – Lugano 2019, s. 295-303.